

Η προσέγγιση του Nortbert Elias και η ομαδική αναλυτική θεωρία (J. Foulkes and F. Dalal)

Κατριβέσης Νικόλαος*, Μωρόγιαννης Κώστας**

Περίληψη

Η προσέγγιση του N.Elias επηρέασε την ομαδική αναλυτική θεωρία, επειδή εμπλούτισε και ανανέωσε βασικές θέσεις της ορθόδοξης ψυχανάλυσης. Η ενοποιητική θεωρία του για τη σχέση ατόμου-κοινωνίας καθορίζει και τον κοινωνικό χαρακτήρα της σκέψης, του υπερεγώ, του «εγώ» και του «έμφυτου».

Η ψυχαναλυτική αντίληψη του χάσματος ανάμεσα στο «εσωτερικό» και το «εξωτερικό» δε γίνεται αποδεκτή στη θεωρία των συμβόλων του Elias που υποστηρίζει ότι η ύπαρξη είναι αλληλεξάρτηση. Ακόμη, η αναγωγή της ατομικής ταυτότητας στα εσωτερικά στοιχεία του ατόμου αμφισβητείται από τη θέση του Elias, που την αποδίδει στην ιστορική διαδικασία της κοινωνικής ένταξης.

Τέλος, στις νεώτερες απόψεις της ομαδικής αναλυτικής θεωρίας, ταυτίζεται η έννοια του ασυνείδητου με την έννοια της ιδεολογίας, όπως αυτή έχει προσδιοριστεί από τον Ελίαν.

Λέξεις κλειδιά: ομαδική ανάλυση, άτομο – κοινωνία, «εσωτερικό» - «εξωτερικό», αλληλεξάρτηση, ασυνείδητο, ιδεολογία.

* Αναπληρωτής καθ/τής Πανεπιστημίου Μακεδονίας

**Ψυχίατρος–Ομαδικός, Ψυχαναλυτής

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε μια προσέγγιση της ψυχαναλυτικής θεωρίας με την κοινωνιολογία, με στόχο μια νέα σύνθεση «... μια νέα γλώσσα, έναν νέο τρόπο σκέψης, καθώς και έναν νέο τρόπο εμπειρίας του εαυτού και της ομάδας».¹ Το μπόλιασμα της ψυχανάλυσης από την κοινωνική θεωρία του Elias, δίνει τη διάσταση μιας αναλυτικής θεωρίας απαλλαγμένης από την ουσιοκρατία και την υποκειμενικότητα. Ταυτόχρονα, στο ιδεολογικό επίπεδο, σπάει τα δεσμά μεταφυσικών αυθύπαρκτων εννοιών, που θεωρούν τον ψυχισμό του ατόμου και την κοινωνία ως δύο διακριτές οντότητες, οι οποίες είναι ανεξάρτητες η μια από την άλλη και απλώς διαπλέκονται μεταξύ τους. Αυτός ο οντολογικός δυισμός που προβάλλει την παράσταση του κόσμου διαχωρισμένου σε «υποκείμενα» και «αντικείμενα» οδηγεί στην πλάνη και κάνει τους ανθρώπους να αναρωτηθούν ποιο από τα δύο είναι η αιτία και ποιο το αποτέλεσμα.

Το έργο του Elias, βοήθησε πολλούς ψυχαναλυτές να θέσουν σε νέες βάσεις του προβληματισμού τους που αφορούν το βασικό ζήτημα της σχέσης ατόμου-κοινωνίας, καθώς και σε αντικείμενα όπως η γλώσσα, τα σύμβολα, η ταυτότητα, η ιδεολογία, η συνείδηση κ.α. Η παρουσίαση αυτής της προβληματικής μας δίνει το μέτρο της αξίας της συνεισφοράς του Elias και τη βαρύτητα που είχε αυτή η προσέγγιση στην αναλυτική θεωρία.

1. Άτομο-Κοινωνία: η κοινωνιογένεση της συνείδησης

Πολλοί ψυχαναλυτές και ομαδικοί αναλυτές έχουν ως αφετηρία τη θέση ότι η δομή του ψυχισμού είναι οικουμενική και συνεπώς δεν υπάρχει θέση για σκέψεις πάνω στο κοινωνικό. Υπάρχει μια άλλη εκδοχή, που πιστεύει ότι πρώτα υπάρχει το άτομο, και στη συνέχεια εισχωρεί το κοινωνικό ή στον πολιτισμό Έτσι, στην τριάδα: αναλυτής-παρελθόν-εσωτερικά αντικείμενα, συμπεριλαμβάνεται και το κοινωνικό πλαίσιο απαραίτητο στοιχείο της ανάλυσης.² Στο φροϋδικό υπόδειγμα, το κοινωνικό καθιερύεται στο υπερεγώ, και επομένως τα ασυνείδητα τμήματα του Υπερεγώ περιλαμβάνουν το ασυνείδητο κοινωνικό. Οι δε κωδικοποιημένοι κανόνες που βρίσκονται στο Υπερεγώ, στο πλαίσιο της εκπολιτιστικής διαδικασίας θα τροποποιήσουν το «πεπρωμένο» των ενορμήσεων επηρεάζοντας τους τρόπους και τις μορφές εκφόρτισής τους. Παρόλα αυτά, παραμένει ένα υπόδειγμα του κοινωνικού

εντός του ατόμου και όχι ένα υπόδειγμα του καθαυτού κοινωνικού ατόμου. Η ισχυρή εκδοχή του Foulkes, προχωρεί πολύ πιο πέρα και μπορεί να συνοψισθεί στη φράση: το κοινωνικό ως ασυνείδητο. Η ιδέα που τίθεται, χωρίς να υπηρετείται πάντα με συνέπεια είναι ότι το ασυνείδητο δομείται από το κοινωνικό.³ Επομένως «... οι αποκαλούμενες εσώτερες διεργασίες του ατόμου είναι εσωτερικεύσεις των δυνάμεων που ενεργούν μέσα στην ομάδα στην οποία ανήκει».⁴

Σύμφωνα με τον Dalal το κοινωνικό ασυνείδητο περιλαμβάνει τις κανονικότητες τις συνήθειες και τους τρόπους αντίληψης ενός συγκεκριμένου πολιτισμού. Ταυτόχρονα, συγκροτείται από δύο δομημένα πλέγματα: «το ένα, αυτό που ο Elias αποκαλεί σχηματισμό των αλληλεξαρτήσεων, και το άλλο είναι ότι αποκαλεί σύμβολο, γλώσσα, γνώση και εμπειρία».⁵ Όμως το πιο σημαντικό στοιχείο είναι ο τρόπος που η κοινωνική εξουσία οργανώνει τις παραστάσεις, την ιδεολογία και τα συναισθήματα. Ακόμη: «το κοινωνικό ασυνείδητο, όπως εγώ το εννοώ, περιλαμβάνει τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ των λόγων. Το κοινωνικό ασυνείδητο είναι ένας λόγος που ταξινομεί ιεραρχικά άλλους λόγους».⁶

Ο Elias απορρίπτει κάθε ουσιοκρατική αντιμετώπιση των εννοιών, αρνείται να θεωρήσει την πραγματικότητα ως νοούμενο αντικείμενο, την κοινωνία ως τέχνημα ή κατασκευή και δεν δέχεται την υπερβατικότητα της γνώσης χωρίς εμπειρική τεκμηρίωση. Έτσι, αποκλείει από τη θεωρητική του ανάλυση τη μηχανιστική και διχοτομική παράδοση της μεταφυσικής φιλοσοφίας, που οδηγούσε πάντοτε στη σύλληψη δύο αντιτιθέμενων και ξεχωριστών πόλων, π.χ. υποκείμενο-αντικείμενο, άτομο-κοινωνία, σώμα-πνεύμα κλπ.⁷

Η ευθύνη για τον Elias, για τον τρόπο προσέγγισης από τους κοινωνικούς επιστήμονες της σχέσης ατόμου-κοινωνίας, βαρύνει κυρίως τους Ντυρκάιμ και Πάρσονς, στους οποίους και αποδίδεται η αρχικά λανθασμένη σύλληψη του θέματος. Συγκεκριμένα ο Ντυρκάιμ υποστήριζε ότι η σχέση ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία είναι μια αμοιβαία αλληλοδιείσδυση. Αυτή ή θέση έχει ως βάση την ιδέα, ότι υπάρχουν δύο διακριτές οντότητες, η μια ανεξάρτητα από την άλλη, οι οποίες διαπλέκονται μεταξύ τους. Στην ίδια λογική βρίσκεται και ο Τ. Πάρσονς όταν υποστηρίζει ότι «... άτομο και κοινωνία, «εγώ» και «σύστημα», συνιστούν δύο ξεχωριστά μεταξύ τους δεδομένα, από τα οποία οφείλουμε να θεωρούμε το πρώτο, τον μεμονωμένο άνθρωπο, ως την αυθεντική πραγματικότητα, ενώ το δεύτερο μάλλον ως επιφαινόμενο...».⁸ Οι λανθασμένες αντιλήψεις, ενισχύθηκαν από τη γενικευμένη χρήση της έννοιας του ατόμου ως προσώπου και της κοινωνίας ως

νοητικής κατασκευής. Η φαινομενική αληθοφάνεια αυτών των πραγμάτων στηρίζεται στην ασυνείδητη προτεραιότητα, που δίνεται στην υλική διάσταση της ύπαρξης. Ο Elias δε δέχεται ότι το διανοητικό αντιθετικό σχήμα άτομο – κοινωνία αποτελείται από δύο ανεξάρτητες και αυτόνομες οντότητες. Η απλουστευτική αυτή σύλληψη θεωρεί ότι βασίζεται στην πεποίθηση «... ότι τα άτομα αντιπροσωπεύουν το μέσο και η κοινωνική ολότητα τον ανώτατο και τελικό στόχο...»⁹ ή και το αντίθετο.

Οι έννοιες του ατόμου και της κοινωνίας μπορούν να βρουν την ουσιαστική τους σημασία μόνο σε συνάρτηση με την έννοια της αλληλεξάρτησης: «... η έννοια του ατόμου αναφέρεται σε αλληλεξαρτώμενους ανθρώπους στον ενικό όμως, και η έννοια της κοινωνίας σε αλληλεξαρτώμενους ανθρώπους στον πληθυντικό». ¹⁰ Παρότι όπως παρατηρεί ο Dalal, η έκφραση αυτή είναι κάπως άχαρη, εξαιτίας της δομής της γλώσσας.¹¹

Συνεπώς, ο Elias αποκλείει την αντίληψη του αυτόνομου και ανεξάρτητου ατόμου που βρίσκεται αντιμέτωπο με τις καταπιεστικές κοινωνικές δομές. Τα άτομα εξαρτώμενα μεταξύ τους διαμορφώνουν μεταβαλλόμενες διατάξεις που ο Elias τις ονομάζει σχηματισμούς. Η έννοια του σχηματισμού έχει κεντρική σημασία στο έργο του και παραπέμπει σε μια κοινωνική διάταξη με αυξομειούμενο μέγεθος: «...στα πλαίσια του οποίου τα άτομα συνδέονται μεταξύ τους με έναν ειδικό τρόπο αμοιβαίας εξάρτησης...»,¹² το παράδειγμα των ομαδικών παιχνιδιών, όπου τα άτομα ενώνονται με το δεσμό της αλληλεξάρτησης και του κοινού νοήματος των πράξεών τους δίνουν τη σημασία της έννοιας “σχηματισμός”. Η κατανόηση ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού προϋποθέτει την αποκάλυψη της δυναμικής των εντάσεων και την εξέλιξη των δικτύων αλληλεξάρτησης. Έτσι, π.χ. η διαρκής εξέλιξη των κανόνων ευπρέπειας και η λεπτή και αυστηρή ρύθμιση των ενστίκτων και των συναισθημάτων, ερμηνεύονται με αναφορές στο συνεχή ανταγωνισμό του 17^{ου} – 18^{ου} αιώνα στην Ευρώπη, ανάμεσα στην αυλική αριστοκρατία και στην ανερχόμενη αστική τάξη. Στην αυλή του Λουδοβίκου XIV π.χ. δε γίνονται αποδεκτές συμπεριφορές που θα έθεταν σε κίνδυνο την “αυλική αβρότητα” και την “κοινωνική κοσμιότητα” των αριστοκρατών.

Η ανατροπή της αντιθετικής σχέσης ατόμου – κοινωνίας θέτει σε δοκιμασία, σύμφωνα με το Νταλάλ, την επικοινωνιακή κατασκευή “προβλητική ταύτιση” που εξηγεί τη μεταφορά σκέψεων και συναισθημάτων από τον ασθενή στον αναλυτή. «Αυτή η νοητική κατασκευή υποβάλλει την ιδέα ότι τα άτομα είναι διαχωρισμένα». ¹³

Η σημασία της έννοιας της επικοινωνίας, στο έργο του Foulkes είναι πολύ σημαντική και κριτική για τη λειτουργία της σχέσης νου-επικοινωνίας. Δηλαδή, ενώ ο Freud υποστήριξε ότι ο νους προέκυψε για να προωθήσει την εκφόρτιση των ενορμήσεων, ο Foulkes αντίθετα, ισχυρίστηκε ότι η ανάγκη για επικοινωνία είναι απόρροια της κοινωνικής φύσης του ανθρώπου. Αυτή η άποψή μας οδηγεί σε μια καινοτόμο ιδέα ότι ο «νους» είναι διυποκειμενικό φαινόμενο: «Ο νους που συνηθίζουμε να τον αποκαλούμε ενδοψυχικό είναι κτήμα της ομάδας και οι διεργασίες που λαμβάνουν χώρα οφείλονται στις δυναμικές αμοιβαίες σχέσεις μέσα σε αυτή την επικοινωνιακή μήτρα». ¹⁴ Επομένως, το άτομο δεν συγκροτείται κυρίως από τη βιολογία και τις εσωτερικές δυνάμεις αλλά η κοινωνική του «φύση» είναι αποτέλεσμα ενός ενδοεπικοινωνιακού δικτύου λεκτικού και μη, συνειδητού και ασυνειδητού. ¹⁵ Κάτω από αυτό το πρίσμα, η έννοια της επικοινωνίας καταλαμβάνει τον κεντρικό ρόλο που οι παραδοσιακές ψυχαναλυτικές θεωρίες αποδίδουν στις ενορμήσεις.

Εξάλλου η εθνομεθοδολογία και η προσέγγιση του Habermas, έχουν δώσει ένα ιδιαίτερο βάρος στην επικοινωνία, τη γλώσσα και τη «συνομιλία». Ένα σημαντικό παράδειγμα ανάλυσης των «διαφερόντων» που καθορίζουν τη σύνδεση ατόμου-κοινωνίας, είναι η επικοινωνιακή πράξη του Habermas, η οποία ορίζεται ως αλληλεπίδραση, στην οποία τα σύμβολα κατέχουν κυρίαρχο ρόλο. Η επικοινωνιακή πράξη ταυτίζεται με κοινωνικούς κανόνες και σε μια γνώση βασισμένη σε προτάσεις που είναι διυποκειμενικά μοιρασμένες πάνω στην κανονιστική σύγκλιση και σε μια αμοιβαία εμπιστοσύνη. ¹⁶ Αυτή όμως η επικοινωνιακή πράξη: «... προϋποθέτει τη γλώσσα ως μέσο γνήσιας αλληλοκατανόησης, όπου ομιλητής και ακροατής ξεκινώντας από τον ορίζοντα του κατανοημένου βιωμένου κόσμους τους, αναφέρονται ταυτόχρονα στον αντικειμενικό, κοινωνικό και υποκειμενικό κόσμο, ώστε να διαπραγματευτούν τους κοινούς ορισμούς των καταστάσεων». ¹⁷ Ήδη ο Elias είχε υποστηρίξει, ότι η γλώσσα εξυπηρετεί δύο λειτουργίες, τον προσανατολισμό και την επικοινωνία. Η έννοια της επικοινωνίας προϋποθέτει την ύπαρξη ομάδας, όπου οι λέξεις πρέπει να σημαίνουν παρόμοια πράγματα για τον ομιλητή και τον ακροατή, όχι μόνο στο επίπεδο της λέξης, αλλά και τη σημασίας της σ' ένα βαθύτερο επίπεδο. Με άλλα λόγια η γλώσσα περικλείει κοινές παραστάσεις, νοοτροπίες αλλά και βιωμένες εμπειρίες. Σε κάθε περίπτωση: «... μια ομάδα χρηστών της γλώσσας προϋπάρχει κάθε ατομικής πράξης ομιλίας ... δεν μπορεί να διασπαστεί σε ατομικές επικοινωνιακές πράξεις ή πράξεις άλλου είδους». ¹⁸ Όσον αφορά τον

προσανατολισμό, ο Elias εννοεί δύο πράγματα: Πρώτον, η γλώσσα στην κυριολεξία προσανατολίζει κάποιον στον κόσμο και ταυτόχρονα «... προσφέρει μια ξεχωριστή ονομασία, ένα ξεχωριστό σύμβολο για κάθε εμπειρία εντός της σφαίρας της ομάδας. Συγχρόνως προσφέρει υποδείγματα των σχέσεων τους». ¹⁹ Δεύτερον, ο Elias εννοεί πως η γλώσσα προσανατολίζει το κοινωνικό υποκείμενο ως προς την εξαγωγή νοήματος. Δηλαδή, τι είναι σωστό ή λάθος, τι είναι καλό ή κακό κλπ.

Ορισμένοι ψυχαναλυτές και ομαδικοί αναλυτές θεωρούν ότι η συνείδηση είναι πάνω από τις υλικές συνθήκες, και αποτελεί μέρος του βαθύτερου εσωτέρου κόσμου του ατόμου. Ο Elias υποστηρίζει αντίθετα, ότι η συνείδηση γεννιέται από συλλογικές κοινωνικές διαδικασίες, που περιλαμβάνουν την εσωτερικευμένη νοοτροπία της ομάδας και κατά συνέπεια την εικόνα του εαυτού: «Η γνώμη της ομάδας αναλαμβάνει κατά κάποιο τρόπο τη λειτουργία και το χαρακτήρα της συνείδησης ενός ανθρώπου». ²⁰ Σύμφωνα με τον Dalal αυτή η θέση μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις στην άσκηση των ομαδικών ψυχοθεραπειών, επειδή μπορεί να αντιμετωπισθεί η «... προβληματική συνείδηση του ασθενή (το άκαμπτο Υπερεγώ) δηλαδή, με τη συνείδηση που εξελίσσεται μέσα στην κουλτούρα της ομάδας». ²¹ Ακόμη, μια από τις συνέπειες του υποδείγματος του Elias για τη συνείδηση, είναι ότι η επιρροή, θα καταστεί αναπόφευκτο και αναπόσπαστο κομμάτι της θεραπείας: «Αυτό σημαίνει ότι πρέπει κανείς όχι μόνο να αναγνωρίσει την ύπαρξη της επιρροής μέσα στην ψυχοθεραπευτική διαδικασία, αλλά να βρει και ένα τρόπο για να τη θεωρητικοποιήσει και να την εντάξει άμεσα στη θεωρία και την άσκηση της ψυχοθεραπείας». ²²

Τους ίδιους προβληματισμούς συναντούμε κατ' αναλογία και στην κοινωνιολογία και ιδιαίτερα στις προσεγγίσεις της συμβολικής αλληλεπίδρασης και της εθνομεθοδολογίας. Ο ερευνητής της συμβολικής αλληλεπίδρασης π.χ. χειρίζεται την κοινωνιολογία με ένα διπλό τρόπο: προσπαθεί να δώσει νόημα στα κοινωνικά φαινόμενα που μελετά και στη συνέχεια αναστοχάζεται πάνω στο κοινωνιολογικό νόημα των δικών του πρακτικών. Έτσι, η συνέντευξη και η συμμετοχική παρατήρηση αποτελούν μια καθ' αυτήν κοινωνική αλληλεπίδραση. Ιδιαίτερα στην εθνομεθοδολογία οι δράστες και οι παρατηρητές αυτοερμηνεύουν την υποκειμενικότητα των κοινωνικών εμπειριών. Ακόμη η ικανότητα του κοινωνιολόγου να στοχαστεί στις σχέσεις που διατηρεί με το αντικείμενο της εργασίας του, αλλά και στην ίδια τη διανοητική του δραστηριότητα, του επιτρέπει να βελτιώσει την ποιότητα της ανάλυσης. ²³ Τέλος δεν πρέπει να μας διαφύγει η

κοινωνικο-ιστορική προσέγγιση του Elias, ο οποίος, μέσα από τη μελέτη της αυλικής κοινωνίας της Γαλλίας του 17^{ου} αιώνα αποκαλύπτει τους ανταγωνιστικούς μηχανισμούς που συνέβαλαν στο να σημειωθούν σημαντικές αλλαγές στο επίπεδο της συνείδησης και των διανοητικών παραστάσεων. Αυτές οι αλλαγές έγιναν πιθανές εξαιτίας της ανάπτυξης της αστικοποίησης, της επέκτασης της εμπορευματοποίησης και του εκχρηματισμού της οικονομίας.²⁴

2. Η ιστορικοποίηση της σχέσης «εσωτερικού – εξωτερικού»

Ένα σημαντικό ερώτημα είναι πως αξιολογεί η κάθε θεωρία τη βιολογία σε σχέση με την εμπειρία, δηλαδή, τις διχοτομήσεις μεταξύ της κληρονομικότητας και της μετάδοσης, του έμφυτου και του επίκτητου. Οι απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα συνδέονται με τη σχέση ανάμεσα στο «εσωτερικό» και το «εξωτερικό».

Σύμφωνα με τις επικρατέστερες αγγλοσαξονικές ψυχαναλυτικές θεωρίες, η δομή του ψυχισμού καθορίζεται περισσότερο από τη βιολογία, ενώ το περιεχόμενο του ψυχισμού συγκροτείται είτε από την εμπειρία, είτε από τη βιολογία και την κληρονομικότητα. Αντίθετα ο Foulkes, -επηρεασμένος από την προσέγγιση του Elias- ισχυρίζεται ότι η διαίρεση εσωτερικού/εξωτερικού είναι εσφαλμένη, επειδή «... το κοινωνικό δεν είναι εξωγενές, αλλά είναι και ενδογενές και διεισδύει στο εσώτατο «είναι» της ατομικής προσωπικότητας».²⁵ Ακόμη, αυτό που υποστηρίζει ο Foulkes είναι ότι αυτό που εσωτερικεύεται είναι κοινωνικές σχέσεις και επομένως: «οι αποκαλούμενες εσωτερικές διεργασίες του ατόμου είναι εσωτερικεύσεις των δυνάμεων που ενεργούν μέσα στην ομάδα στην οποία ανήκει».²⁶ Συνεπώς, τόσο η δομή όσο και το περιεχόμενο του ψυχισμού, επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό, από την εμπειρία και όχι από την κληρονομικότητα. Κάτω από αυτή τη λογική το κοινωνικό ασυνείδητο αποτελεί το ίδιο τον «σκελετό» του ψυχισμού, διαμορφώνει δηλαδή, και το δοχείο και το περιεχόμενό του.²⁷ Η θεωρία του Freud περιλαμβάνει όχι μόνο τις δύο ενδογενείς αλλά και συγκρουσιακές μεταξύ τους ενορμήσεις, αλλά και τη σύγκρουση ανάμεσα στους εσωτερικευμένους κανόνες της κοινωνίας, δηλαδή το Υπερεγώ, την ανθρώπινη «φύση» και το Αυτό. Μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι στον Freud, «η κοινωνία και ο ψυχισμός δομούνται μέσω μιας περίπλοκης αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό».²⁸

Ακόμη, οι απαντήσεις που δίνουν οι ψυχαναλυτές στο ερώτημα τι «κληρονομείται» διαφέρουν μεταξύ τους. Μια εκδοχή της φροϋδικής θεωρίας είναι

ότι το βρέφος αποτελεί ενσάρκωση των ενορμήσεων, ξεκινά ως Αυτό, ενώ η απάντηση της Klein είναι ότι οι ενορμήσεις έχουν μονίμως ενσωματωμένη μια εκδοχή του αντικειμένου τους, του μόνου πράγματος στον κόσμο που μπορεί να τις ικανοποιήσει.²⁹ Όμως, «όπως είναι γνωστό, αυτή η άποψη θυμίζει τις ιδέες του Καντ».³⁰ Η θέση του Foulkes, στηρίζεται σε δύο υποθέσεις, στην πρώτη ισχυρίζεται ότι οι δομές ενδέχεται να σχηματίζονται πριν από τη γέννηση. Έτσι, το Υπερεγώ, το Εγώ και το Αυτό «... προέρχονται από μια κοινή μήτρα, ξεκινώντας από τη γέννηση και ίσως προγεννητικά».³¹ Στη δεύτερη, υιοθετεί την άποψη ότι αυτό που κληρονομείται είναι το «εν δυνάμει», ό, τι κληρονομείται μοιάζει, ας πούμε περισσότερο με την ικανότητα εκμάθησης ομιλίας και γραφής· χωρίς προδιαμορφωμένο «εν δυνάμει», από μόνη της η εμπειρία δεν θα ήταν ικανή να παράγει αυτές τις ικανότητες».³²

Ο Foulkes όμως, εισάγοντας στην ανάλυσή του, τον όρο «μήτρα», επαναφέρει στο προσκήνιο τη διχοτόμηση έμφυτο/επίκτητο, επειδή στην έννοια της θεμελιώδους μήτρας τοποθετεί το έμφυτο και τη βιολογία και στη δυναμική μήτρα το «περιβάλλον» και το πολιτισμικό. Με αυτό τον τρόπο, φαίνεται να παραχωρεί και κάποια δικαιώματα στην έννοια της κληρονομικότητας. Αυτές οι αντιφάσεις στο έργο του Foulkes είναι αποτέλεσμα της υποχώρησης του από τη συστημική έννοια του επικοινωνιακού πεδίου και της προσπάθειας του να το διασπάσει σε «καθορισμένο» και «μεταβλητό», «κληρονόμησιμο» και «μεταδιδόμενο».

Ο Foulkes, ενώ δανείζεται αρκετές θεωρητικές κατασκευές από τον Elias, εντούτοις, πολλές φορές, δεν εκφράζει με συνέπεια τη μεθοδολογική και επιστημολογική προσέγγισή του. Ο Elias μέσω του τελευταίου του έργου: «Η θεωρία των συμβόλων» προσπαθεί να ενοποιήσει το «εσωτερικό» και το «εξωτερικό», το ατομικό και το κοινωνικό, τη σκέψη και την ομιλία. Δηλαδή, η γνώση, η σκέψη και η ομιλία είναι διαφορετικές μορφές της έννοιας του συμβόλου: «... η ομιλία, η σκέψη, η γνώση ... και οι τρεις δραστηριότητες αφορούν στο χειρισμό των συμβόλων».³³ Εκτός αυτού, το σύμβολο, σύμφωνα με τον Elias, υπερβαίνει διχοτομικές λογικές, αποκτώντας τη μορφή του στη βάση της κοινωνικής δραστηριότητας και των σχέσεων εξουσίας. Σύμφωνα με τον Elias, η σύγχρονη προσωπικότητα εξελίχθηκε εντός ενός συγκεκριμένου ιστορικού-κοινωνικού σχηματισμού. Έτσι, η εσωτερικευση των συναισθημάτων, των σκέψεων, και στη συνέχεια η εξατομίκευση των ανάλογων συμπεριφορών στηρίζονται στη βούληση των αριστοκρατών να διαφοροποιηθούν από τους κοινούς θνητούς.

Εξάλλου, η διαρκής άμιλλα ανάμεσα στην αστική τάξη και στην αριστοκρατία για την αποκλειστική οικειοποίηση των διακριτών πολιτισμικών συμπεριφορών, συνέβαλε στο να σημειωθούν σημαντικές αλλαγές στο επίπεδο της συνείδησης, των διανοητικών παραστάσεων και των κοινωνικών συμπεριφορών. Αυτές οι αλλαγές έγιναν πιθανές εξαιτίας της ανάπτυξης, της αστικοποίησης, της επέκτασης της εμπορευματοποίησης, του εκχρηματισμού της οικονομίας και της αναγκαστικής αυλικοποίησης των ευγενών του 17^{ου} αιώνα.³⁴ Ήδη στη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα, διαμορφώνονται οι κανόνες του «βλέμματος» που θέτουν το πολιτισμικό πλαίσιο της έκφρασης, της αντικειμενοποίησης των ατομικών στάσεων και της αποστασιοποίησης από τα παραδεδομένα. Συγχρόνως, πραγματοποιούνται δομικές αλλαγές που αφορούν την εξέλιξη των αισθημάτων και των νοητικών αντιλήψεων και νοοτροπιών. Με αυτόν τον τρόπο, ο Elias, θέλει να στοχαστούμε πάνω στην: «... ολοκληρωτική αναδόμηση της προσωπικότητας και της ψυχικής οικονομίας στη διαδικασία της ιστορικής μεταβολής».³⁵

Σύμφωνα όμως με την παραδοσιακή ψυχανάλυση, η σφαίρα των συναισθημάτων εδράζεται αποκλειστικά σε βιολογική βάση, δηλαδή «... γεννιόμαστε με τις συναισθηματικές μας δομές, ένα προ-δεδομένο, που αργότερα κινητοποιούνται και ενεργοποιούνται σε διάφορες καταστάσεις».³⁶ Για τον Elias οι συναισθηματικές μας δομές συγκροτούνται επίσης εντός του κοινωνικού πλαισίου: «Τα σύμβολα ... συμπεριλαμβάνουν όχι μόνο τη γνώση, αλλά και, για παράδειγμα, κριτήρια διαγωγής και συναισθημάτων».³⁷ Ο παραπάνω τρόπος προσέγγισης της παραδοσιακής ψυχανάλυσης έχει επηρεαστεί από τις φιλοσοφικές θεωρήσεις του Λάϊμπνιτς και του Καντ για το a priori και το αυτόνομο άτομο. Κάτω από αυτή τη θεώρηση, το βρέφος, σύμφωνα με την Klein έρχεται στον κόσμο εφοδιασμένο με a priori κατηγορίες και ενορμήσεις, και με το προϋπάρχον χάσμα ανάμεσα στο «εσωτερικό» και το «εξωτερικό» το οποίο πρέπει να γεφυρωθεί.³⁸ Αντίθετα για τον Elias, η ύπαρξη είναι αλληλεξάρτηση και επομένως δεν υπάρχει χάσμα που χρειάζεται να γεφυρωθεί. Εξάλλου, το μεταβαλλόμενο δίκτυο αμοιβαίων πολλαπλών εξαρτήσεων, το οποίο συνδέει τα άτομα μεταξύ τους, κατασκευάζει και τις εσωτερικές δομές της προσωπικότητας των υποκειμένων. Αυτή η προσέγγιση που δίνει προτεραιότητα στις δομικές μεταβολές εντός του ψυχισμού και όπου το «έμφυτο» συγκροτείται διαμέσου του «επίκτητου», αποτελεί ένα διαφορετικό υπόδειγμα από το φροϋδικό, όπου η «φύση» του καθενός βρίσκεται σε διαρκή σύγκρουση με τους κανόνες του «επίκτητου». Για τον Elias όμως το «εξωτερικό» δεν επιβάλλεται έτσι απλά πάνω

στο «εσωτερικό», αλλά ούτε και αποδέχεται την άποψη ότι το «εξωτερικό» αποτελεί ένα είδος αντανάκλασης του εσωτερικού. Μια σύντομη καταγραφή των απόψεων του Elias για τη σημασία της γλώσσας θα αποσαφηνίσουν πολλά από τα ζητήματα που συνδέονται με τη σχέση «εξωτερικού» «εσωτερικού».

Ο Elias έχει αντικαταστήσει το *a priori* στο επίκτητο με ένα *a priori* στη γλώσσα, δηλαδή, συγκεκριμένοι τρόποι σκέψης, έννοιες και εμπειρίες υφίστανται εντός της δομής και του περιεχομένου της γλώσσας. Ακόμη, ο ψυχισμός και η προσωπικότητα των ανθρώπων δομούνται από τη γλώσσα, η οποία είναι θεμελιωμένη στην ανθρώπινη δραστηριότητα και ιδιαίτερα στην εμπειρία της αλληλεξάρτησης μεταξύ των ανθρώπων και του κόσμου τους. Σε αυτή τη λογική η σκέψη και η ομιλία είναι διαφορετικές πλευρές του ίδιου πράγματος δηλαδή της γνώσης. Εξάλλου, η γνώση, η ομιλία και η σκέψη αφορούν το χειρισμό των συμβόλων. Επομένως, η γλώσσα περιέχει εξ ορισμού αναπαραστάσεις της ανθρώπινης εμπειρίας και εξελίχθηκε από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο. Αυτή η ικανότητα να χειρίζεται ο άνθρωπος αφηρημένα σύμβολα, τον οδήγησε στη δυνατότητα πρόβλεψης και συνεπώς αυτή τη δραστηριότητα την ονόμασε σκέψη.³⁹ Αυτές οι λειτουργίες των συμβόλων «κατευθύνονται» στον έλεγχο του κοινωνικού και φυσικού κόσμου μέσα στα οποία τοποθετούνται τα άτομα. Σε αυτό το σημείο: «Η διαφορά ανάμεσα στον Elias και στον Φρόυντ, εδώ είναι, ότι ο «νους» του Elias παράγεται από μια επαφή με τον εξωτερικό κόσμο, ενώ ο «νους» του Φρόυντ (το εγώ), είναι επακόλουθο εσωτερικών διαδικασιών -του Αυτό».⁴⁰

Σύμφωνα με τον Elias, η σκέψη απορρέει από το σιωπηλό χειρισμό των ηχητικών συμβόλων. Εξάλλου, την ίδια άποψη εξέφραζαν ο Cooley και ο Mead, οι οποίοι υποστήριζαν ότι η σκέψη είναι εσωτερίκευση των επικοινωνιακών διαδικασιών που λαμβάνουν χώρα στο κοινωνικό πλαίσιο, μέσα από την αλληλεπίδραση και την επικοινωνία: Έτσι ο παράγοντας που κάνει δυνατή την ύπαρξη της κοινωνίας είναι η συμβολική αλληλεπίδραση, οι δε αμοιβαίες δράσεις καθίστανται πιθανές, επειδή υπάρχει η κοινή πρόσληψη των συμβόλων.⁴¹ Επομένως, οι έννοιες, τα νοήματα και οι προηγούμενες εμπειρίες του κόσμου υφίστανται μέσα στη δομή και το περιεχόμενο της γλώσσας. Έτσι, όταν ένα κοινωνικό υποκείμενο αφομοιώνει μια γλώσσα, στην ουσία ενστερνίζεται ένα τρόπο σκέψης που είναι ριζωμένος στη δομή της γλώσσας και ταυτόχρονα του διαμορφώνει τον ψυχισμό και την προσωπικότητα του: «Μια γλώσσα αναπαριστά συμβολικά τον κόσμο όπως αυτός είχε βιωθεί ... αντικατοπτρίζει ... ταυτόχρονα τις ομάδες των ανθρώπων, τις

κοινωνίες που χρησιμοποιούν τα σύμβολα ως μέσα επικοινωνίας». ⁴² Κάτω από αυτή την έννοια, η γλώσσα δεν έχει τη δική της ύπαρξη έξω από την ανθρώπινη εμπειρία, και αντιστοιχεί με τη γνώση, την ομιλία και τη σκέψη. Επακόλουθο αυτής της ιδέας είναι ότι ένας αριθμός διχοτομήσεων: εσωτερικού-εξωτερικού, έμφυτου-επίκτητου, νου-σώματος, καθίσταται περιττός.

3. Ταυτότητα – ιδεολογία: άχρονες ή έγχρονες σχέσεις

Στην κλασική ψυχανάλυση, ο εαυτός υποτίθεται ότι περιλαμβάνει την πραγματική και αληθινή ουσία του ατόμου, ενώ η ταυτότητα συνδέεται κυρίως με την ομάδα και ονομάζεται «εμείς». Η παραπάνω εκδοχή του εαυτού είναι μια ουσιοκρατική κατηγορία που συνδέεται με τον ατομικισμό. Εξάλλου, η μοναδικότητα του κάθε ατόμου βασίζεται στο κοινό έδαφος των συμβόλων, που έχουν ένα χαρακτήρα εξ ολοκλήρου κοινωνικό. Μια άλλη εκδοχή αναφέρεται στη μετάθεση από το ατομικό στο πολυμερές, δηλαδή στην πολλαπλή ταυτότητα των ατόμων. Έτσι, η εσωτερική σύγκρουση λόγω των πολλαπλών ταυτοτήτων, ερμηνεύονται είτε από την πολλαπλότητα των λόγων (discourse) που ο καθένας επιχειρεί να δομήσει τον εαυτό σύμφωνα με τη δική του εικόνα⁴³ είτε από την προβληματική της έξης και της ταύτισης, όπου: «... προγενέστερα και μεταγενέστερα επίπεδα ταυτότητας ενδέχεται να συγκρούονται μεταξύ τους». ⁴⁴ Αυτές όμως οι προσεγγίσεις που δίνουν έμφαση στην έννοια του ρόλου παραμένουν στην ουσία ένα ατομικιστικό υπόδειγμα ταυτότητας. Αντίθετα, στη θεωρία του Winnicott, μια ομάδα είναι ένα επίτευγμα του εγώ είμαι, που μέσω του ονόματος που παίρνει για να ορίσει τον εαυτό της, της προσδίδει ουσιαστική υπόσταση. Στην πραγματικότητα, σύμφωνα με τον συγγραφέα, ο σχηματισμός των ομάδων επιφέρει την παράνοια, επειδή πιστεύουν ότι ο εξωτερικός κόσμος της επιτίθεται συνεχώς. Κάτω από αυτή την οπτική, η ομαδική ταυτότητα είναι πάντοτε μια πραγματοποίηση. ⁴⁵

Ο Φρόυντ πίστευε ότι η διάκριση εαυτού και ταυτότητας είναι εσφαλμένη, επειδή το «εγώ» περιλαμβάνει από μόνο του ταυτίσεις. Επομένως δεν είναι απαραίτητες οι έννοιες του εαυτού και του «εμείς» επειδή το «εγώ» τα περικλείει. Ο Foulkes ισχυρίζεται ότι άλλοτε βρίσκεται στο προσκήνιο το μέρος της προσωπικότητας που ονομάζουμε «εγώ» και άλλοτε το «εμείς». Σε κάθε περίπτωση έχουμε να κάνουμε με ένα α-κοινωνικό εαυτό. Για τον Foulkes, η πρωταρχική κινητήρια δύναμη του ατόμου είναι το ανήκειν: «Ο άνθρωπος είναι πρωτίστως

κοινωνικό ον, ένα συστατικό μιας ομάδας».⁴⁶ Όμως αυτή την τάση της ομαδικής ταυτότητας τη συνάγει από μια εκδοχή της φυλογενετικής κληρονομιάς. Έτσι, ιστορικοποιεί σύγχρονα συλλογικά φαινόμενα ως μια ενόρμηση επιστροφής σε αρχαία φυλετικά συναισθήματα ως μια αφετηρία «... ανασυγκρότησης των παλαιών και βαθιά ριζωμένων τρόπων ομαδικής συμπεριφοράς».⁴⁷ Δηλαδή οι πραγματικές ανάγκες και επιθυμίες του παρόντος, χάνονται προς όφελος της εκπλήρωσης μιας αρχέγονης επιθυμίας.

Ο Dalal προτείνει ένα ομαδο-αναλυτικό τρόπο σκέψης προκειμένου να ερμηνεύσει την ταυτότητα, πέρα από το όνομα μιας κατηγορίας ή την αίσθηση του ανήκειν σε ένα όνομα. Ο ίδιος πιστεύει ότι η ταυτότητα μπορεί να ερμηνευτεί ως ένα «... φαινόμενο που ενσωματώνεται σε ένα πλέγμα κοινωνικής συναλλαγής και κοινωνικών σχέσεων ... και έτσι την καθιστά ιδιότητα του δικτύου αλληλεπίδρασης».⁴⁸ Σε αυτή την προοπτική η ταυτότητα, αποτελεί μια έκφραση των δεσμών στο εσωτερικό του κοινωνιοπολιτικού δικτύου, έτσι ώστε να διαφυλάξει τα όρια ανάμεσα στο «εμείς» και στους «άλλους». Ο Dalal στηριζόμενος στις αναλύσεις του Elias, έχει εισάγει στην ομαδική αναλυτική θεωρία τις σχέσεις εξουσίας ως ένα συστατικό της ταυτότητας. «Έτσι λοιπόν οι άνθρωποι δεν συγκεντρώνονται απλά ή σχηματίζουν ομάδες λόγω ομοιότητας. Ομαδοποιούνται γύρω από στροβίλους εξουσίας, αλλά χρησιμοποιούν την ομοιότητά τους για να κρύψουν τους στροβίλους και να αρνηθούν την ύπαρξή τους.»⁴⁹ Σύμφωνα με τον Dalal δεν υπάρχει μια απλή οπτική της ταυτότητας και αυτό ισχύει τόσο για το «εγώ» όσο και για το «εμείς». Έτσι οι ομοιότητες όσο και οι διαφορές των συμμετρικών και των ασύμμετρων λογικών συγκρούονται με αποτέλεσμα η ταυτότητα να καθίσταται προβληματική.⁵⁰

Η συνεισφορά του Elias, στη διαμάχη για τη συγκρότηση των ταυτοτήτων των ομάδων είναι σημαντική, επειδή αφενός αποκαλύπτει το ρόλο των σχέσεων εξουσίας και αφετέρου τονίζει τη συνεισφορά των μηχανισμών που χρησιμοποιούνται για να ενισχύσουν τη δομή των ταυτοτήτων. Η πράξη του «ανήκειν» σε κάποια ομάδα βασίζεται στις ιδέες της ομοιότητας και της ομοιογένειας. Δηλαδή το «εμείς» σημαίνει ότι μοιάζουμε στις συνήθειες, στις αξίες, στις πεποιθήσεις, στις αντιλήψεις κλπ, σε αντίθεση με κάποιον «διαφορετικό» που δεν είναι ένας από εμάς. Όμως, η αυταπάτη της ομοιογένειας, δεν μπορεί να αποκρύψει την μορφωτική, πολιτισμική, οικονομική και κοινωνική διαφοροποίηση των κοινωνικών υποκειμένων και ταυτόχρονα καλύπτει το βασικό διακύβευμα που είναι η υλική και η συμβολική

εξουσία. Η μελέτη μιας κοινότητας στο Leicester που της δόθηκε το ψευδώνυμο Winston Parva αναδεικνύει τον τρόπο διάρθρωσης του ατομικού με το συλλογικό, το «εγώ» με το «εμείς». Η αναγωγή των ατομικών ιδιοτήτων στην κοινωνική ομάδα ένταξης, προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό τη διαφοροποίηση του αντιληπτικού και συναισθηματικού πεδίου των ομάδων. Εξάλλου, στη συγκρότηση της ατομικής αυτότητας τονίζεται η διάσταση του συλλογικού, που περικλείει τις εικόνες, τις αντιληπτικές δομές και τις φαντασιακές αναγωγές του «εμείς». Σύμφωνα με τον Elias: «... είναι λάθος να χρησιμοποιούνται έννοιες, όπως το «εαυτό» και το «εγώ» ανεξάρτητα από τις άλλες θέσεις (εμείς, αυτοί, εσείς) του σχεσιακού δικτύου, στις οποίες παραπέμπονται όλες οι προσωπικές ανωνυμίες».⁵¹ Δηλαδή το «εγώ», δεν μπορεί να νοηθεί παρά μόνο στα πλαίσια ευρύτερων κοινωνικών σχέσεων, εφόσον μετέχει αναγκαστικά σε μια κοινωνία. Κάτω από αυτή την οπτική, η ατομικότητα πρέπει να νοηθεί σε σχέση με τους «άλλους», επειδή τα άτομα είναι υποχρεωμένα να συνθέσουν σε καταστάσεις αλληλεξάρτησης.⁵² Η έννοια της αλληλεξάρτησης μας οδηγεί στην κατανόηση των «σχέσεων εξουσίας» μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Η εξουσία επομένως, βρίσκεται στο κέντρο των κοινωνικών και πολιτικών συσχετισμών, χωρίς όμως να διαθέτει την στατική μορφή που της προσέδωσε ο Max Weber. Συνεπώς, ο συσχετισμός δύναμης σε ένα πεδίο αποκτά ιδιαίτερη σημασία επειδή η διαφοροποίηση του προκαλεί σημαντικές αλλαγές στις αμοιβαίες σχέσεις εξάρτησης. Έτσι, η εξουσία πηγάζει από τις αλληλεξαρτήσεις, τις σχέσεις των κοινωνικών ομάδων και τις εσωτερικές τους δυναμικές.⁵³

Η αναζήτηση των δομών και των μηχανισμών που συγκροτούν τη διαφοροποίηση της εξουσίας ανάμεσα σε δύο ξεχωριστές ομάδες μας οδηγούν στην ιδεολογία και το κακόβουλο σχολιασμό (κοινώς κουτσομπολιό). Ο Elias και ο Scotson τόνισαν τη χρήση του μηχανισμού παραγωγής και διάδοσης του κακόβουλου σχολιασμού ως μια στρατηγική διαφύλαξης του «εμείς» από τους «άλλους»: «Η ανάλυση της δομής του κακόβουλου σχολιασμού σε μια κοινότητα, μπορεί να διαφωτίσει τη δυναμική της ιεράρχησης. Δείχνει σε πιο σημείο οι «κατεστημένες» ομάδες, παίρνοντας κατά κάποιο τρόπο τον έλεγχο του κακόβουλου σχολιασμού, μπορούν να ελέγξουν τις πεποιθήσεις ενός διευρυμένου δικτύου γειτόνων ... και να ορίσουν τον τύπο των μέτρων που βοηθούν στην κατάταξη των οικογενειών».⁵⁴ Σύμφωνα με τον Elias, η κατανόηση μιας «κατεστημένης» ομάδας, περνάει μέσα από το χρόνο, ως ιστορική διαδικασία. Δηλαδή, εάν αγνοήσουμε το χώρο και το χρόνο του προσδιορισμού της ομάδας τότε θα περιοριστούμε στην εξαγωγή συμπερασμάτων

μόνο από το εσωτερικό της κάθε ομάδας, με σημεία αναφοράς την ενόρμηση του θανάτου, ή την ενδογενή επιθετικότητα, ή την προκατάληψη της ομάδας κλπ. Ο Elias όμως αμφισβητεί τέτοιους ισχυρισμούς και προβάλλει τη σπουδαιότητα του χρόνου εγκατάστασης που επιτρέπει σε μια ομάδα να οργανωθεί και να απαρτιωθεί. Επομένως, οι προσεγγίσεις εκείνες που δεν λαμβάνουν υπόψη τους τη δομή της κατάστασης στο χώρο και το χρόνο, αγνοούν ότι κάποια από τα διαφορικά εξουσίας «... οφείλονται αποκλειστικά στις διαφορές στο βαθμό οργάνωσης των εμπλεκόμενων ανθρώπων».⁵⁵

Όπως είδαμε, μια πλευρά της ιδεολογίας είναι η κατασκευή συγκριμένων διπολικών αντιθέσεων και διαφοροποιημένων θέσεων σε ένα πεδίο ανταγωνιστικό. Η αλήθεια του ιδεολογικού λόγου εξαρτάται από το βαθμό στον οποίο αυτός εκφράζει τις κοινές εμπειρίες, τις συμβολικές ταυτίσεις, τις κοινωνικές προσδοκίες και το συλλογικό φαντασιακό. Ακόμη, η ιδεολογία περιχαράκωνει τα υποκείμενα μέσα σε ένα πλέγμα εσωτερικών και εξωτερικών κανόνων, τα προτρέπει να ακολουθήσουν τις κοινωνικές επιταγές, τους προσφέρει πρότυπα συμπεριφορών, και καθορίζει τις συλλογικές αντιληπτικές δομές.⁵⁶ Διαμέσου του εσωτερικοποιημένου ιδεολογικού λόγου, της παραγωγής ή αναπαραγωγής των σημασιών, και της αφομοίωσης του γενικού κανονιστικού κώδικα, εξασφαλίζει την ασυνείδητη αποδοχή συμπεριφορών, αξιών, νοοτροπιών και ταυτόχρονα στηρίζει τη δικαιολόγηση και τη νομιμοποίηση των διαφορετικών ρόλων και την αποδοχή των κοινωνικών ιεραρχικών.

Ο Dalal, θεωρεί ότι «... είναι απαραίτητο να εισαγάγουμε τον όρο ιδεολογία στον πυρήνα κάθε ψυχαναλυτικού εγχειρήματος, δίνοντας του ίση αξία με το ασυνείδητο».⁵⁷ Δηλαδή, όπως το φροϋδικό ασυνείδητο δεν εμπίπτει στο συνειδητό, έτσι και η ιδεολογία ωθεί και καθορίζει τη συμπεριφορά με αδιόρατους τρόπους. Εξάλλου, με την «πειθώ» περνάμε από τη σφαίρα του κοινωνικοπολιτικού στη σφαίρα της ψυχολογίας. Η διαμόρφωση του ψυχισμού και των συμπεριφορών διαμέσου της πειθούς επιτυγχάνεται με την επιβολή ορισμένων τρόπων σύλληψης της κοινωνικής πραγματικότητας. Η ιδεολογία εκπέμπει τη «γνώση» για μια «πραγματικότητα» που είναι σαφής για όλους, προσφέρει ερμηνείες σε διάφορες καταστάσεις και μαθαίνει τα άτομα να διακρίνουν και να επιλέγουν αυτό που είναι «σημαντικό» και «απαραίτητο». Η «μάθηση» αυτή σκοπεύει να κάνει το υποκείμενο ικανό να αναπαράγει αυτή τη γενική γνώση κι αυτές τις επιλογές και ερμηνείες μέσα στο πνεύμα του αυτονόητου.⁵⁸ Στην περίπτωση της μελέτης του Elias και του Scotson για τη σχέση απόκληροι-κατεστημένοι, διαπίστωσαν ότι οι τελευταίοι

πιστεύουν ότι είναι «... περιβεβλημένοι με ένα είδος συλλογικού χαρίσματος, προικισμένοι με ειδικές αρετές, που δεν διέθεταν όμως οι άλλοι ...» και γι' αυτό ήταν «... μικρότερης ανθρώπινης αξίας ... ανήκουν σε μια ομάδα που διαθέτει λιγότερη αρετή και κύρος». ⁵⁹ Όμως, για να λειτουργήσει η διαδικασία του στιγματισμού και να εσωτερικευθεί, πρέπει να εκπέμπεται από μια κατεστημένη θέση εξουσίας. Επομένως, η ιδεολογία συμβάλλει στην αποδοχή της κατωτερότητας τους ως εκπορευόμενη από τη «φύση» τους «... και η εσωτερίκευση αυτού ... ως ένα μέρος της ίδιας της συνείδησης και της εικόνας εαυτού, ενισχύει την ανωτερότητα και την εξουσία της κατεστημένης ομάδας». ⁶⁰ Ακόμη, τα αντιληπτικά σχήματα διαφοροποίησης των ομάδων δεν είναι υπόθεση μιας γενιάς αλλά αποτέλεσμα συνεχούς μεταβίβασης συμπεριφορών και παραστάσεων των προηγούμενων γενεών στις επόμενες. Έτσι, σύμφωνα με τον Dalal η έννοια της ιστορικής διαδικασίας υπονομεύει μια αμιγώς ψυχαναλυτική θεώρηση, καθώς η τελευταία δίνει έμφαση στα εσωτερικά στοιχεία της ομάδας. ⁶¹

Επίλογος

Η συμβολή του Elias στο ομαδικό-αναλυτικό υπόδειγμα είναι σημαντική επειδή βοήθησε να ανατραπούν ορισμένες βεβαιότητες της ορθόδοξης ψυχανάλυσης. Έτσι, αντί για ενορμήσεις έχουμε το δομικό προβάδισμα που αποδίδεται: στα σύμβολα, και στην πολλαπλότητα έναντι της μονάδας. Αυτό έχει ως συνέπεια ορισμένες δομές όπως ο νους, η σκέψη και το Υπερεγώ, που τις εκλάμβαναν καθαρά προσωπικές και εσωτερικές, να θεωρούνταν πλέον ως κτήμα της ομάδας. Επομένως, υπάρχει η βεβαιότητα ότι τα υποκείμενα βρίσκονται διαρκώς εντός του κοινωνικού με αποτέλεσμα το «εγώ» να είναι πάντοτε ένα «εμείς». Το κοινωνικό διαποτίζει το άτομο και το άτομο συνδιαμορφώνει το κοινωνικό, κατά την κλασσική τοποθέτηση των Elias και Foulkes.

Η άποψη της M. Klein και του S. Freud, ότι υπάρχει χάσμα ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό, το οποίο πρέπει να γεφυρωθεί, δεν γίνεται αποδεκτή στη θεωρία των συμβόλων του Elias που υποθέτει ότι δεν υπάρχει τέτοιο χάσμα. Για αυτό το λόγο καταφεύγει στην ανάλυση της γλώσσας και της γνώσης οι οποίες θεωρεί ότι διαμορφώνονται από την κοινωνική δραστηριότητα. Συνέπεια αυτής της θεώρησης είναι η διαβεβαίωση του Elias, ότι η γλώσσα περικλείει νοοτροπίες, αξίες, ηθικές, παραστάσεις, και νοητικά σχήματα, πράγμα που σημαίνει, ότι οι

συναισθηματικές, ψυχικές και νοητικές δομές διαμορφώνονται εντός του κοινωνικού πλαισίου.

Στη συγκρότηση της ατομικής ταυτότητας τονίζεται η διάσταση του συλλογικού που περικλείει τις εικόνες, τις αντιληπτικές δομές και τις φαντασιακές αναγωγές του «εμείς». Εξάλλου για τον Elias η ύπαρξη είναι αλληλεξάρτηση. Επομένως, ή έννοια αλληλεξάρτηση βρίσκεται στον αντίποδα του φροϋδικού σχήματος που αναφέρεται στην ενορμητική σύγκρουση, ενώ στον Elias αυτή η έννοια συμπεριλαμβάνει και το ρόλο των σχέσεων εξουσίας. Ακόμη, το έργο του Elias, εισάγει και ορισμένες έννοιες της κοινωνιολογίας στον πυρήνα κάθε ψυχαναλυτικού εγχειρήματος. Στην έννοια «ιδεολογία» δίνεται ίση αξία με το ασυνείδητο, επειδή και αυτή ωθεί και καθορίζει τη συμπεριφορά με διάφορους τρόπους. Επιπλέον, μια από τις συνέπιες του υποδείγματος του Elias για τη συνείδηση, είναι ότι καθιστά περιττό το ερώτημα αν πρέπει κάποιος να επηρεάζει τον ασθενή του ή όχι. Αν δεχθούμε το πρόταγμα του Elias, ότι η βάση της συνείδησης είναι η γνώμη της ομάδας, τότε η ομαδική ψυχοθεραπεία θα αντιμετωπίσει την προβληματική συνείδηση του ασθενούς - το Υπερεγώ του- σε συνδυασμό με τη συνείδηση που εξελίσσεται μέσα στην κουλτούρα της ομάδας. Έτσι, οδηγούμαστε σε μια πραγματικά νέα προσέγγιση του ατόμου, της ομάδας, της κοινωνίας, αλλά και της υγείας και της διαταραχής.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Farhad Dalal: «Η ομαδική ανάλυση μετά τον J.H. Foulkes: Ας (ξανα)μιλήσουμε σοβαρά για την ομάδα» εκδ. Κανάκη, Αθήνα 2007 σελ, 17
2. Hopper, E. “The social unconscious in clinical work” Group 20, 1, 7-42, σ. 15
3. Foulkes S.H. “The group as matrix of the individual’s mental life” ό.π. σελ. 225 και επ.
4. Foulkes S.H. “Access to unconscious processes in the group-analytic group” in selected papers. 1990 σελ. 212
5. Farhad Dalal: «Η ομαδική ανάλυση...» ό.π. σελ. 308
6. Ό.π. σελ. 309
7. Βλέπε Κατριβέσης Ν.: «Η κοινωνιολογία του Norbert Elias: Από τις κοινωνικές δομές στις αλληλεξαρτήσεις». Gutenberg 2003. σσ. 43 κ. επ.
8. Elias N.: «Η εξέλιξη του πολιτισμού. Ήθη και κοινωνική συμπεριφορά στη Νεώτερη Ευρώπη». Νεφέλη, Αθήνα 1997, σελ. 19
9. Elias N. “La société des individus” ed. Fayard, Paris 1990, σ. 127
10. Elias N. “Qu’est ce que la sociologie” ed. Pandore, Paris 1981, σ. 150
- 11 Βλέπε « Η ομαδική ανάλυση.....» σελ. 135
- 12 Εισαγωγή του Chantier R. στο βιβλίο: “La société de cour” Flammarion-Champs, Paris 1985, σ. x
- 13 Dalal F.: «Η ομαδική ανάλυση...» ό.π. σελ. 141
- 14 Foulkes S.H. “My philosophy in psychotherapy” Selected papers 1990 σ. 277-278
- 15 Βλέπε Foulkes S.H. “Therapeutic Group Analysis” London: George Allen & Unwin, 1964, σ. 125 κ.επ.
- 16 Βλέπε Κατριβέσης Ν. «Κοινωνιολογική θεωρία: Σύγχρονα ρεύματα της κοινωνιολογικής σκέψης» εκδ. Gutenberg 2004
- 17 Habermas J. “Théorie de l’agir communicationnel” Fayard, Paris 1987, τ. I, σ. 111
- 18 Elias N. “The symbol theory” London, Sage 1991, σελ. 21
- 19 ό.π. σελ. 70
- 20 Elias N., Scotson J. “Logiques de l’exclusion” ό.π. σ. 28
- 21 Dalal F.: «Η ομαδική ανάλυση...» ό.π. σελ. 180
- 22 ό.π. σελ. 181
- 23 Βλέπε Κατριβέσης Ν. «Κοινωνιολογική θεωρία...» ό.π. σελ.
- 24 Elias N. “La société de cour” Flammarion –champs, Paris 1985, σσ. 181 κ.ε.
- 25 Foulkes S.H. “The group as matrix of the individual’s mental life” in selected papers London: Karnac. 1990 σελ. 227
- 26 Foulkes S.H. “Access to unconscious processes in the group-analytic group” in selected papers ό.π. σελ. 212
- 27 Βλέπε Dalal F.: «Η ομαδική ανάλυση...» ό.π. σελ. σελ. 77
- 28 ό.π. σελ. σελ. 121
- 29 Βλέπε Klein M.: “Love, Guilt and Reparation” London: Virago Press. 1988
- 30 Dalal F.: «Η ομαδική ανάλυση...» ό.π. σελ. 78
- 31 Foulkes S. “Oedipus conflict and regression” in selected papers. ό.π. σελ. 236
- 32 ό.π. σελ. 238
- 33 Elias N. “The symbol theory” ό.π. σελ. 65
- 34 Elias N.: “La société de cour” ό. π. σελ, 170 κ.επ.
- 35 Burkitt, I. “Social selves” London, Sage 1991, σελ. 174
- 36 Dalal F.: «Η ομαδική ανάλυση...» ό.π. σελ. 153
- 37 Elias N. “The symbol theory” ό.π. σελ. 23
- 38 Βλέπε Klein M.: “Love, guilt and Reparations” ό.π. σελ. 45 κ.επ.
- 39 Elias N. “The symbol theory” ό.π. σελ. 65 κ.έπ.
- 40 Dalal F.: «Η ομαδική ανάλυση...» ό.π. σελ. 150
- 41 Βλέπε Mead G.H.: “L’ esprit, le soi et la société” PUF, Paris 1973
- 42 Elias N. “The symbol theory” ό.π. σελ. 129
- 43 Βλέπε Calhoun C. “Social Theory and the Politics of Identity” Oxford Blackwell 1994
- 44 Mennell S.: “The formation ofwe-images: a process theory” in “Social theory...” ό.π. σελ. 178
- 45 Winnicott D.W. “The Family and Individual Development” London, TaviStock Publications 1965 σελ. 148 κ.επ.
- 46 Foulkes S.H. and Antony E.J. “Group Psychotherapy – The Psychoanalytic Approach” London, Karnac 1984 σελ. 234

- ⁴⁷ Όπως παρ. σελ 235
- ⁴⁸ Dalal F.: «Η ομαδική ανάλυση...» ό.π. σελ. 278
- ⁴⁹ Όπως παρ. σελ 298
- ⁵⁰ Όπως παρ. σελ 300
- ⁵¹ Elias N. “Qu’est ce que la sociologie?” ό.π σελ. 149
- ⁵² Elias N. “La société des individus” ό. π σσ. 205 κ.επ
- ⁵³ Elias N.: “La société de cour” σσ 86 κ.επ.
- ⁵⁴ Elias N., Scotson J. “Logiques de l’exclusion” ed. Fayard, Paris, 1997 σ. 115
- ⁵⁵ Elias N. “Introduction”, ό.π. Σελ.
- ⁵⁶ Βλέπε Ansart P. “Idéologies conflits et pouvoir” PUF, Paris 1977 σ. 135 κ.επ.
- ⁵⁷ Dalal F.: «Η ομαδική ανάλυση...» ό.π. σελ. 173
- ⁵⁸ Βλέπε Ansart P. “Les idéologies politiques” PUF, Paris 1974 σσ. 58 κ.επ
- ⁵⁹ Elias N., Scotson J. “Logiques de l’exclusion” ό.π. σσ. 30-31
- ⁶⁰ Ό.π. σ. 170
- ⁶¹ Dalal F.: «Η ομαδική ανάλυση...» ό.π. σελ. 171

Abstract

Norbert Elias' approach and the group analytic theory (j. Foulkes and F. Dalal)

N. Elias's approach influenced group analytic theory, inasmuch as it enriched and renewed basic orthodox psychoanalytic assumptions. His unifying theory about the individual-society relationship also determines the social character of thought, as well as of the superego, the ego, and the id.

The psychoanalytic approach of the gap between the "internal" and the "external" is not acceptable within Elias's theory of symbols, which maintains that existence is interdependence. Moreover, the reduction of individual identity to the internal elements of the individual is challenged by Elias's argument, according to which individual identity pertains to the historical process of social integration.

Eventually, within the late views of group analytic theory, the concept of the unconscious is identified with the concept of ideology, as defined by Elias.